

ШАХС ВА УНДАГИ ПСИХОПАТИЯ ХОЛАТЛАРИ КЕЛИБ ЧИҚИШ САБАБЛАРИ ВА ПРОФИЛАКТИКАСИ

Жураев Ҳайдаржон Одилбоевич

Наманган давлат университети

Психология (фаолият турлари) йўналиши иккинчи босқич магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада шахснинг хулқ атвордаги руҳий ҳамда патологик ўзгариш ва характерида психопатик ҳолатларнинг қай даражада шакилланганлиги ва уларнинг тадқиқотчилар томонидан ўзгаришганлиги ҳаёт давомида насилдан насилга ўтиши, буюк шахслардаги психопатик характер акцентуацияси ва унинг профилактикаси, психопатик хулқ атвор турлари ва таснивлари.

Аннотация: В данной статье рассматривается, в какой степени психические и патологические изменения в поведении и характере личности формируются психопатическими состояниями и как они изменяются исследователями в течение жизни из поколения в поколение, акцентуация психопатического характера у великих личностей и профилактика, типы и классификации психопатического поведения.

Аннотация: This article covers the extent to which psychopathic states are shaped in a person's mental as well as pathological change in behavior and character, and how they are perceived by researchers the transition from generation to generation throughout life, psychopathic character in great personalities accentuation and its prevention, types and of psychopathic behavior.

Калит со‘злар: Шахс, ижтимоий муҳит, Психопатия, Астенник, Психоастеник, Шизоид, фанатизм, Антисоциал, Истерик, Сиклоид, психоанализ

Ключевые слова: Личность, социальное окружение, психопатия, астенический, психоастенический, шизоидный, фанатизм, антисоциальный, истерический, циклоидный, психоанализ

Кейвордс: Personality, social environment, psychopathy, asthenic, psychoasthenic, schizoid, fanaticism, antisocial, hysterical, cycloid, psychoanalysis

Кириш

Бугунги кунда жамиятимизда шахсга бўлган муносабат унинг обрўи ижтимоий ахволига қаралаётган этибор давлат сиёсати даражасига кўтарилди десак муболага бўлмайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат органлари аҳоли билан қай даражада ишлаш кераклиги тўғрисида юқори мезонларни белгилаб берди. Бир йил давомида бу жараёнлар фақат қуруқ сўз бўлиб қолмасдан, балки амалда, ҳаётимизда рўй бериб, жамоатчиликнинг фикрлашини ўзгартирувчи жиддий катализаторга айланганининг гувоҳи бўлдик. Жамиятимизда айрим тоифадаги шахсларда характерларида ўзгарувчанлик ва ўзларнинг хатти харакатларидан қоникмаслик ҳолатлари кузатилмоқда айнан манашундай ҳолатларда шахс ўзининг менини ва хулқ атворидеги эмосионал ҳолатларини тушуниб етиш керак. Мана шундай ҳолатларда

шахнинг паталагик типда ўзгаришига психопатия деб аталади . Психопатия сўзи юнонча сўздан олинган бўлиб психика (псйкх) “жон ва патҳос (птхдос) “азоб, туйғу” сўзларининг қўшилишидан пайдо бўлган. Шахнинг хулқ атворида намоён бўладиган психопатия ҳолатларида емотсионал ирода бузулишидан эхарактерининг, яни фел атворининг кассалик тусига киришидур. Бошқача айтилганида психопатия бу характер касалигидур. Одамнинг атрофдагиларига мослаша олиши қийинлашиб қолади натижада шахс жамоага ёки шахслараро муносабатларда ўзини ноқулай хисс етади ва ўзига паст баҳо беради.

Бу тоифадаги шахслар ўзларининг ишлайдиган жамоалари билан яхши чиқиша олмайдилар. Улар ҳар доим жамоада конфликт ҳолатларига тушиб қолишади. Психопатияга мойил шахслар тажовузкор бўлиб, ўз характерининг ғалатилигидан базида ўзлари қийналиб йуришади.

Патологик характерга эга шахсларнинг биринчи марта ўрганилганлиги 11-асрнинг биринчи ярмига тўғри келади (Причард Ж., 1835, Дюк Ф. И., 1846). Суд-психиатрия иши амалиётида психопатияни бошқа рухий касалликлардан ажратишга уринишлар маҳаллий психиатрлар И. М. Балинский ва О. М. Гегетт томонидан амалга оширилди (Семенова иши, 1884). Шу билан бирга, ҳеч қандай рухий касаллик белгилари бўлмаган, аммо номутаносиблик, оғир характер ва нотўғри хатти-ҳаракатлар билан ажралиб турадиган шахслар ҳақида такидлаб ўтишган. Бундай шахсий типологиянинг ранг-баранг тавсифлари Н. В. Гогол, Н. С. Лескова. А. П. Чеховнинг (1885) ҳикояларидан бири "психопатлар" деб номланган.

Психопатияларни тавсифлашнинг оғриқли шакллари билан бири сифатида э. Краепелин қўлланмасида келтирилган ва шу вақтдан бошлаб ушбу бўлим рухий касалликлар таксономиясида ўз ўрнини эгаллади.

Е. Краепелин (1915) психопатияларнинг қуйидаги вариантларини аниқлади: кўзгалувчан, чекланмаган, ёлғончилар ва К. Шнайдер таснифида ушбу турлар гипертимик, депрессив, ўзига ишонмайдиган, мутаассиб, ҳиссий жиҳатдан лабил, иродасиз, астеник психопатларнинг тавсифлари билан тўлдирилди. Характер хусусиятларини умумий соматик, конституциявий хусусиятлар билан боғлашга уриниш еса э. Кречмернинг (1930) томонидан амалга оширилди.

У пикник Конституциясини (сиклоид характерини) ҳиссий жиҳатдан уйғун, хушмуомалалик, синтоник мувозанат хусусиятлари билан таърифлаган. Шизоидлар, аксинча, астеник билан, паст алоқа, изолятсия билан ажралиб туради. Уларнинг ҳиссий реаксиялари юқори сезувчанликдан ҳиссий совуқликгача ўзгаради. К.Леонгард томонидан акцентуациялашган деб таърифлаган. Бундай шахсийлик - патологик жиҳатдан кўриб чиқилмайди. Бу эса ҳаддан ташқари “жиддийлашишилик” (заострения)нинг, ҳар бир инсонга ҳос бўлган хусусиятларни яққол ифодаланган ҳолатидир. К.Леонгард бўйича акцентуацияси кучли шахсларда қанчалик кўп ижтимоий ижобий ютуқларга эга бўлса-да, шунчалик салбий зарядлар мавжудлигини қайд этган.

Куйда биз психопатияларнинг ассосий турлари ва таснивларига изох келтирамиз...

Астеник - ушбу турдаги рухий касалликка чалинган психопатик одамлар жуда таъсирчан, уятчан, кўрқоқ, асаб тизими тезда ҳаяжонланади, лекин тез ва чарчайди. Бундай одамлар кўпинча ўзларининг соғлиғи билан белгиланади, улар қонни кўришга тоқат қилмайдилар, ваҳима кўзғатишга мойил, кўполлик ва кўполликка аламли муносабатда бўлишади. Астеник психопатлар кўпинча ёмон тушлардан, юракдаги оғриқлардан шикоят қиладилар, улар тезда чарчашади, уятчан, қарор қилмайдилар, жисмоний фаолиятга тоқат қилмайдилар; **Психоастеник** - бу турдаги психопатлар уятчан, доимо ўзларига ва бошқаларга шубҳа билан қарашади, уятчан, аммо шу билан бирга аламли мағрурликка эга. Бундай шахслар одатдаги турмуш тарзидаги жиддий ўзгаришларга тоқат қилмайдилар: ажралиш, иш жойини ёки яшаш жойини ўзгартириш. Шунга қарамай, бундай одамлар ижро этувчи ва интизомли; **Шизоид** - бундай одамлар отистик фантазияларга мойил, улар ҳатто яқин қариндошлари билан ҳам ҳиссий жиҳатдан совуқ, бошқаларга ёқмаслиги ёки хуш ёқишини кўрсатмайди. Қоида тариқасида, улар мулоқотга киришмаган ва чекланган, лаззатланишни бошдан кечири олмайдилар, фақат ўз манфаатлари билан яшайдилар, уларнинг мақсади ўзларидан максимал даражада қониқишдир. Ушбу турдаги психопатиянинг вакиллари кўпинча эксантрик ҳисобланади. Ностандарт фикрлашлари туфайли улар мусиқа ва санъатда кўп нарсаларга эришишлари мумкин; **Параноид** - параноид одамлар кибр ортиб бориши билан ажралиб туради, улар қатъиятли ва ўжар, улар фақат ўзларининг нуқтаи назарларини тан олишади. Улар этакчиликка, тўғридан-тўғри, зиддиятга бўлган истаклари билан ажралиб туради, бундай одамлар таъсирчан, ҳасадгўй ва ғазабланарли. Параноид одамлар бошқаларнинг фикрларини эътиборсиз қолдиришларига аламли муносабатда бўлишади. Кўпинча улар соғлиғига боғлиқ бўлиб, доимий равишда кўшимча текширувлар ва маслаҳатларни талаб қиладилар, бунга ҳеч қандай сабабсиз; **Эпилептоид** - бу турдаги психопатлар осонгина кўзгалувчан, ғазабланувчан, тезкор, улар тез-тез ғазабланиш ва ғазабланиш билан ажралиб туради, шундан кейин улар тезда "узоқлашади" ва ўз айбларини тўлиқ тан олишади. Эпилептоид психопатлар ҳар қандай сабаб билан баҳслашиши ва ҳамма нарсдан, ҳатто майда-чуйда нарсалардан ҳам айб топиши мумкин. Улар худбинликка мойил, ғамгин, баъзида чидаб бўлмас, бошқаларга тан жароҳати этказиши мумкин, шунинг учун ҳам кундалик ҳаётда, ҳам меҳнат жамоасида жанжалли. Шу билан бирга, улар хушомадгўй, мулоқотда кичрайтирувчи сўзлардан фойдаланишни ёқтиришади. Ушбу турдаги одамлар муросасиз, қасоскор, улар билан курашишга қодир бўлмаган, кўпинча ичкиликка, гиёҳвандликка ва қимор ўйинларига мойил бўлган одамларни масҳара қилишни ёқтиришади; **Истерик** - ҳистерика тан олинишни талаб қилади, ҳар қандай имкониятда улар бошқалардан устунлигини намойиш қиладилар, театрлаштирилган имо-ишораларни қўлларини сиқиб, намойиш қилиш учун баланд овозда йиғлайдилар. Ушбу турдаги психопатия билан касалланган

одамлар этук бўлмаган болалар психикаси билан ажралиб туради, улар диққат марказида бўлишлари учун улар ўзларига тухмат қилишлари мумкин, масалан, аслида қилмаган жиноятини тан олишади. Улар кўпинча ўзларининг кайфиятларини ва бошқаларга бўлган муносабатини хушёкишдан нафратгача ўзгартирадилар, улар ақл билан эмас, ҳиссиётлар билан яшайдилар;

Сиклоид - психопатларни 2 турга ажратади: конституциявий депрессив ва конституциявий равишда қўзғатилган. Биринчи тоифа вакиллари мунгли, ҳар доим ҳамма нарсадан норози, кайфияти ёмон, алоқасиз ва пессимистик. Шу билан бирга, улар яхши ижрочилар, интизомли ва топшириқларни виждонан бажарадилар. Одатда улар ўзини тутишади ва яна бир бор ўз фикрларини билдирмасликка ҳаракат қилишади. Иккинчи турдаги шахслар ҳар доим ажойиб кайфиятга эга, улар хушмуомала, ва гаплашишни яхши кўрадилар. Улар ташаббускор, ўзига ишонган, адвентуризмга мойил, улар ҳар доим турли хил ғояларга эга. Одатда, улар ҳар доим ҳам муносабатларда синчковлик билан ҳаракат қилишмайди;

Бекарор - ушбу турдаги психопатияларнинг иродаси сустиги билан ажралиб туради, улар бошқаларнинг эътиборига осонликча дучор бўлади, агар улар ёмон ширкатга тушиб қолишса, тезда гиёҳванд бўлишади ёки ҳаддан ташқари кўп ичишади. Ишда ва уйда улар барчани рози қилишни хоҳлашади, улар узок вақт давомида диққатни жамлай олмайдилар, назоратни талаб қилишади;

Антисоциал - ушбу турдаги психопатия вакиллари яқинлари ва бутун жамият олдидаги бурч туйғуси йўқ деб ҳисоблашади. Улар бошқаларга нисбатан хушёкишни намоён этишлари учун бегона, улар қоралаш ва мақташга мутлақо бефарқ.

Психопатияга мойилиги мавжуд бўлган шахсларда қўришимиз мумкун улар шу қадар ўзларини севадики, уни мақтаган одамнинг кўкларга кўтаради, ёмонлаган одамнинг еса йерга уриб яқсон қилади. Улар учун фанатизм жуда хос. Психопат бирор нарсага қизиқса, шунини охиригача амалга оширмасидан қўймайди. Унинг бу ишини бров танқид қилса агарда уша шахснинг кўрарга кўзи йук. Психопатлар ақлан заиф емаслар, балким улар рухан заиф одамлардур. Улардан кучли рассом, математик, шоир ёки харбий саркардалар етишиб чиқади. Психопат ўзига ва бошқаларга жуда талабчан бўлади, шта тоза ва чиройли кийинишга интилади. Унинг хулқ атворида ўта ишчанлик, ва ўта ялқовлик, ўта меҳрибонлик ва кучли қахир каби бир бирига зид бўлган хислатлар биргаликда намоён бўлади.

Психопатияга мойил одамлар ҳар доим ўзини мақташга сабаб излайди, бировлар уни мақтаса дунёда енг бахтиёр одамга айланади. Бировларнинг устидан ҳуқумронлик қилиш унинг енг яхши кўрган хоббиси ҳисобланади. Шу боис психопат ҳар доим мансабга интилади. Оилада еса улар бахтсиз одамдур. Психопат рафикаси ва фарзандлари билан ҳеч чиқиша олмайди. Бироқ ишда унинг ошиғи олчи, у ишга бутун вужуди билан киришиб кетади, хатто у ерда ётиб қолади. Психопатнинг дўстига айланмоқчи бўлсангиз – уни мақтанг, душманига айланмоқчи бўлсангиз-

танқид қилинг. Демак , психопатнинг енг нозик жойи мақтов ва танқид. Психопатлар қасд олишга ўч одамлар экнлигини ҳам унутмаслик лозим.

Ҳар қандай прогрессив касаллик жараёнининг ҳалокатли таъсирига дучор бўлганлардан яна бир фарқ шундаки, психопатия, бошқа ҳар қандай аномалия сингари, статик берилган ва унинг динамикасида аниқ шахсий ҳалокатнинг ривожланишига олиб келмайди.

Ушбу тоифадаги шахслар, бошқалар билан муносабатларнинг инқирозли табиатига қарамай, касбий, ижодий, интеллектуал маҳсулдорликни сақлаб қолишга кодир, турли хил истеъдод ва истеъдодларга эга. Шу сабабли, ғайриоддий одамлар орасида психопатик шахслар одатдагидан ҳам тез-тез учрайди.

Психопатия аломатлари бўлган буюк шахслар ҳақида илмий адабиётларда малумотларни учратамиз. Олимлар иқтидор ва рухий нуқсонлар орасида узвий боғлиқликни аниқлашга доим ҳаракат қилишган. Бу боғлиқликни ўрганиш деярли 100 йил олдин бошланган. Олимлар тарихий шахсларнинг ҳаёти билан қизиқиб , уларнинг оила азолари , қариндош –уруғлари , ота –онаси ва фарзандлари ҳақида маълумот йиғишган. (З.Ибодуллаевнинг “Асаб ва рухият “ номли китобида келтирилишича) Тўпланган натижалар ҳулосасига кўра, агар генеологик шажаранинг бир шохчаси бўйлаб уларнинг аجدодларида (ота-онаси, буваси, бувиси) иқтидорли шахслар аниқланган бўлса, бошқа бир шохчаси бўйлаб рухий нуқсонлар , хатто рухий касаликлар аниқланган. Бошқа хориж олимлари қатори иқтидор билан рухий нуқсонлар орасидаги боғланишни аниқлашга 1925 йили тадқиқотчи олим Г.В.Сегалин ҳам ҳаракат қилган. Уенг буюк шахсларни ҳаёти ва улардаги рухий нуқсонларни ўрганган ва қуйдаги жадваларни тузган.

Отаси ва Онаси рухий нуқсони

Буюк шахслар	Отаси		Онаси	
Бальзак	+	+		+
Гёте	+	+		+
Блок	+	+		+
Мопассан	-	+		+
Шопенг	-	+		+

аур				
Байрон	+	+		+
Кеплер	+	+		+

аниқланган буюк шахслар
 Отасида рухий нуқсон аниқланган,
 онаси еса иқтидорли бўлган буюк шахслар

Буюк шахслар	Отаси		Онаси	
Успенский	-	+	+	-
Стендал	-	+	+	-
Лев Толстой	-	+	+	-
Достовский	-	+	+	-
Ж.Ж.Русо	-	+	+	-
Шапл Жерар	-	+	+	-

Келтирилган жадвалардан кўриниб турибдики, буюклик (аниқроғи , иқтидор) ва рухий нуқсонлар наслдан насилга ўтиши мумкин. Улар орасида узвий боғлиқлик бор ва рухий бузилишлар дунё микёсида номи чиққан буюк шахсларда аниқланган. Муаллифнинг фикрича, рухий соғлом кишиларда иқтидор соғлом мия томонидан “босиб” турилади ва талантнинг “отилиб” чиқишига йўл қўймайди. Рухий носоғлом шахсларда еса бундай тусиқ йўқ ва талант бемалол ўзини тўла намоён қила олади. Тадқиқотчи ўз фикрини давом етириб , қуйдаги хулосада тўхталади: буюк кишиларнинг генида иккта компонент мавжуд бўлиб, уларнинг бири унинг аждодларидан ўтган иқтидор бўлса, иккинчиси рухий нуқсондур.

Бундай ирсий бузулишлар буюк шахсларнинг ўзида кузатилмасда, уларнинг яқинларида кузатилиши мумкин. Юқорида келтирилган маълумотларга қисман бўлсада , танкидий кўз билан қараш керак. Вахоланки, фақат рухий нуқсонга ега бўлган одамгина буюк шахс бўлиб етишади, деб хулоса қилиш ҳақиқатга зиддур. Чунки, Мосард ,Шекспир, Дюма, Шопен ва Рахманиновлар каби йуқорида келтирилган буюк шахсларда рухий нуқсонлар бўлмаган . Яна шуни таъкидлаш лозимки, йуқорида номи тилга олинган шахслар рухий шифохоналарда даволанишмаган ва аксарият холларда уларнинг хулқ-атворидаги ғалати ўзгаришларга қараб баҳо берилган, холос.

Хаётимиз давомида психопатларнинг болалиг даврлари қуйдагича кечади ? Психопатия белгилари кўпроқ 12-14 ёшларда авж ола бошлайди. Бу даврда бола оғир рухий жароҳат олса, яни унинг шахсига алоқадор ўта кучли камситилиш ва ҳақоратомуз ҳолат рўй берса, у аламзада бўлиб ўсади, одамларни ёмон кўради, улардан қасдини олса хузур қилаверади. Манашу аламзадалиқ умрининг охиригача

давом этиши ҳам мумкун. Бош миёга олинган жароҳатлар ҳам боланинг рухий ривожланишига жиддий таъсир кўрсатади (масалан , ота – она боланинг бошига кўп урса кўли билан ёки турли предмет билан) . Базида психопатия наслий хусусиятга ега . Одатда, уйдаги носоғлом муҳит боладаги психопатик ўзгаришларни янада кучайтириб юборади.

Бундай пайитларда психологнинг бола билан ишлаши бефойдалигини ота- оналар унутмаслиги керак. Шунинг учун ҳам психологик суҳбатга оиланинг барча азалари жалб қилиниши лозим бўлади. Бу ўта мураккаб муаммо булиб, бироқ уни ечмасдан туриб, психопатия ривожланишининг олдини олиб бўлмайди. Бола оилада ота-она меҳрига туйиб ўсиши керак. Болаларга 5 ёшгача меҳир бериш керак, ундан кейин қаттиққўл бўлиш керак, деган нақл мутлақо нотўғри. Бола 40 ёшга кирса ҳам , ота-она тирик экан , боласидан меҳрини аямаслиги керак. Ана шунда у бировдан меҳр изламайди, бировга тобе булмайди.

Йуқоридаги психопатияга мойиллиги бўлган шахсларда даволашнинг асоси узок муддатли психотерапия ҳисобланади. Техника бузилишнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда танланади. Кўпгина ҳолларда классик психоанализ, Жунгнинг чуқур психоаналитик терапияси, ушбу усулларнинг турли хил комбинатсиялари ва модификатсиялари энг самарали ҳисобланади. Ўсмирлик ва ўсмирлик даврида мақсадли ижтимоий мослашув муҳим рол ўйнайди: жамоага киришда ёрдам бериш, касб танлашда ёрдам бериш ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. З.С.Юнусджонов С.А.Мирзаева э.И.Боситхонова “Психологик парвариш “ дарслик “Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти “ наширёти Тошкент-2010
2. Зарифбой Ибодуллаев “ Асаб ва руҳият” Илмий- оммабоб рисола “Шарк “ Наширёт-Матбаа аксядорлик компанияси бош тахрирати Тошкент-2015
3. М.Отажонов “Психоанализ асослари” Ўқув кўланма Тошкент “Ўзбекистон” 2004
4. www.красотаимедисина.ру/дисеасес/псйчиатрис/псйчопатхй
5. www.грандарс.ру/соллеге/психология/психопатия.хтмл